

## EKUMENICKÁ TEOLOGIE NA PŘELOMU 20. A 21. STOLETÍ

*Ivana Noble a Martin Vaňáč*

### ECUMENICAL THEOLOGY AT THE TURN OF THE MILLENNIUM

This article summarises the main movements in the area of ecumenical theology over the last fifteen years. The first part is concerned with how the history of ecumenism has been reflected on theologically, with the changes in aims and in methodology that have appeared, and indeed how ecumenical theology has understood itself as a subject. The second part concentrates on the various themes which have been given special attention in this period, such as hermeneutics of tradition, ecclesiology, sacramental theology and justification. Finally, we move to the Czech scene, tracing the main publications and also asking if—or how—ecumenical theology has recovered after the fall of communism.

Cílem tohoto článku je načrtnout hlavní trendy, které se objevily v ekumenické teologii na konci 20. a na počátku 21. století. V první části se budeme věnovat dějinám ekumenismu a jeho teologické reflexi, ve druhé tématům, kterým je v těchto přibližně patnácti letech věnována větší pozornost, jako je hermeneutika tradice, eklesologie, učení o svátostech, a učení o ospravedlnění. V závěru článku shrneme publikace týkající se ekumenické teologie, které vyšly v této době v češtině.

V úvodu studie bychom ale rádi poznamenali tři věci týkající se mezi této skici. První je dána místem, z něhož budeme o ekumenické teologii mluvit. Název článku by se mohl zpřesnit – ekumenická teologie v anglosaské a německé oblasti a její vliv na české prostředí. To znamená, že se zde nebudeme věnovat podstatným otázkám, jako je například význam ekumenického dialogu, ekumenické teologie a praxe pro křesťany žijící jako menšina v jino-náboženském prostředí, zda a případně jak může přispět k nekonfliktnímu a obohacujícímu setkávání např. s protisekulárním politicko-náboženským světem islámu; nebo co ekumenická teologie přináší do vztahů mezi bohatým Severem a chudým Jihem. Tyto otázky jsou důležité, ale není v našich silách se jimi zabývat v rámci našeho článku. Druhý problém je spojený s názvem předmětu zkoumání. Pro svůj článek jsme zvolili výraz ekumenická teologie proto, že nám půjde především o teologickou reflexi ekumenismu a o metody přístupu k teologii, které berou v potaz výdobytky ekumenických rozhovorů. Jinými slovy, stře-

dem pozornosti nebudou samotné dějiny ekumenismu ani dokumenty ekumenických organizací či bilaterálních dialogů, i když se i o nich zmíníme, ale půjde nám předně o to, jak se vlivem stavu ekumenismu od 90. let do naší doby proměnila teologie, jaká témata se dostala do popředí zájmu a jak s nimi bylo nakládáno.<sup>1</sup> Poslední poznámka se týká výběru textů, kterým se budeme věnovat. Rozhodně není vyčerpávající, a v rámci jedné krátké studie ani nemůže být vyčerpávající, ale doufáme, že je reprezentativní.

### 1. Zima ekumenismu?

Gillian R. Evans se v úvodu své knihy *Metoda v ekumenické teologii*<sup>2</sup> přidává k hlasům, které charakterizují naši dobu jako „zimou ekumenismu“. Po třiceti letech rozhovorů se sice překonala mnohá stará zranění a nesouhlasy, ale nepřišly konkrétní praktické kroky jak realizovat sen o plně viditelné jednotě všech církví, kterou Světová rada církví považuje za jeden ze svých hlavních cílů.<sup>3</sup> Vytratilo se přesvědčení, že se dočkáme plného vzájemného rozpoznání služeb a svátostného pohostinství za našeho života a ochladlo nadšení, které tyto naděje doprovázelo. Zima ekumenismu není ale smrtí ekumenismu. Je to období, kdy se pod sněhem mohou připravovat k životu nové věci, kdy je třeba znovu a rozlišeněji formulovat, k jaké jednotě chceme spět, co toto směřování posiluje a co mu překáží.<sup>4</sup> K tomu potřebujeme také vědět, odkud jdeme. Zde je

<sup>1</sup> Viz např. KÜNG, Hans: *Theology for the Third Millenium: An Ecumenical View*. Doubleday, New York 1990. Zde se dá namítnout, co je specifického na ekumenické teologii a zda není každá seriózní teologie ekumenická v tom smyslu, že roste ze společného dědictví Písma a tradice, i když v nich může zdůrazňovat jiné aspekty, že se musí zabývat hlavními díly k tématu, které rozkrývá, nezávisle na tom, zda pocházejí z jiné tradice než autor sám, že s nimi musí vstupovat v dialog. Tuto námitku velmi rádi přijmeme a čím více bude odpovídat skutečnosti, tím budeme spokojenější, protože tím méně se budou objevovat ty konfesijní přístupy k teologii, které ze svého vymezení, ale také ze své neznalosti ostatních přístupů či neochoty jít za hranice předsudků, činí výhodu.

<sup>2</sup> EVANS, Gillian R.: *Method in Ecumenical Theology: The Lessons So Far*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.

<sup>3</sup> Valné shromáždění Světové rady církví v Nairobi (1975) zařadilo do stanov jako svůj úkol „volat církve k cíli viditelné jednoty v jedné víře a k jednomu eucharistickému společenství, které nalézá svůj výraz v bohoslužbě a v pospolitém životě v Kristu, a k této jednotě kráčet, aby svět uvěřil.“ Valné shromáždění v Harare (1998) stanovily ještě doplnilo: „Hlavním cílem společenství církví Světové rady církví je volat se navzájem k viditelné jednotě v jedné víře a jednom eucharistickém obecenství, vyjádřeném bohoslužbou i společným životem v Kristu, svědectvím a službou světu, abychom takto pokročili k jednotě a svět aby uvěřil.“ (současné znění 3. článku konstituce SRC – podle <http://wcc-coe.org/wcc/who/con-e.html>.)

knihy *Metoda v ekumenické teologii* velmi užitečným příspěvkem. Evans vychází z rozsáhlého množství archivních materiálů i ze sekundární literatury, která je k tématu k dispozici. Ve své knize zkoumá metodologii ekumenismu i to, jak jeho různé formy ovlivňovaly životy jednotlivých církví. Zabývá se vývojem postojů k ekumenismu i v rámci ekumenismu, analyzuje formy komunikace a recepce.

Společně s Gillian Evans můžeme říci, že se v 90. letech a na počátku našeho století vydalo hodně významných pramenů, jak si za chvíli ukážeme. Objevily se zajímavé studie o dějinách i o budoucnosti ekumenismu. Ekumenické instituty (zejména v německém prostředí) vyhodnocovaly přínos bilaterálních dialogů a pracovaly na speciálních tématech, vychovávaly další odborníky v oboru, publikovaly výsledky svého bádání.<sup>5</sup> Ale zůstává tady otázka, zda se opravdu nejedná o doznívající nadšení, zda se ekumenická teologie neuzavřela na specializovaná pracoviště, kde čeká, až přejde zima a snaží se o aktivity umožňující jí tuto dobu přečkat. Nebo ekumenická teologie vplynula do „ostatní“ teologie takovým způsobem, že již není třeba, aby stála jako zvláštní disciplína, neboť většina teologie se stala ekumenickou, je si vědoma toho, že ať psána z pravoslavné, katolické či protestantské perspektivy, vždy vychází ze společného dědictví Pisma a tradice, a navíc vždy se vztahuje také ke společné naději a společné budoucnosti. Ale je tomu tak? Nepohybujeme se spíš v napětí mezi první a druhou zmíněnou perspektivou? Studie v oblasti ekumenismu, které za posledních patnáct let vyšly nám mohou pomoci porozumět tomuto napětí.

Důležité je vydávání pramenů a textů. Zde je třeba zmínit především druhý a třetí svazek konvergenčních dokumentů rozhovoru na světové úrovni,<sup>6</sup> třetí svazek (oficiálních) dějin ekumenického hnutí<sup>7</sup> a druhý sva-

<sup>4</sup> Srovnej též RAISER, Konrad: *Ecumenism in Transition: A Paradigm Shift in the Ecumenical Movement?* WCC Publications, Geneva, 1991. *Crisis and Challenge of the Ecumenical Movement: Integrity and Indivisibility.* Institute of Ecumenical Research Strasbourg, WCC Publications, Geneva 1994.

<sup>5</sup> Viz např. druhý svazek řady *Thema Ökumene*, kterou vydává Möhlerův institut, THÖNISSEN, Wolfgang: *Stichwörter zur Ökumene: ein kleines Nachschlagewerk zu den Grundbegriffen der Ökumene.* Bonifatius, Paderborn 2003.

<sup>6</sup> MEYER, Harding – PAPANDREOU, Damaskinos – URBAN, Hans Jörg – VISCHER, Lukas (ed.): *Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene.* Band 2. (1982-1990) Bonifatius, Paderborn / Lembeck; Frankfurt am Main 1992. MEYER, Harding – PAPANDREOU, Damaskinos – URBAN, Hans Jörg – VISCHER, Lukas (ed.): *Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene.* Band 3. (1990-2001) Bonifatius, Paderborn / Lembeck; Frankfurt am Main

zek výběru z dokumentů komise pro víru a řád Světové rady církví.<sup>8</sup> Ovšem čtenářská obec této literatury je velmi omezená. Jen zřídka se setkáte s nadšeným studentem, který vám bude vyprávět o tom, jak jej nadchlo a obohatilo např. čtení *Dokumentů rostoucí vzájemné shody*. Tady se ale dotýkáme nerealistického předpokladu. Ekumenické dokumenty představují ten typ teologických pramenů, který utváří „komise“ – ve zkratce řečeno, jde v nich o popis souhlasu, k jakému se dospělo, o souhrn důvodů proč je takový souhlas užitečný a souhrn problémů, které zůstávají vně tohoto souhlasu. Zmíněný souhlas může přinést všem stranám něco nového. Nemyslím ovšem souhlas jakožto kompromis v tom smyslu, že bychom udělali aritmetický průměr našich přesvědčení, tím způsobem, že např. když část církví klade větší důraz na jedinstvo Boha, část na svatou Boží Trojici, vysloví se nárok, abychom se všichni stali binitáři... K tomu, že čtenářská obec oficiálních pramenů ekumenického hnutí je tak malá, přispívá vedle náročnosti a někdy suchopárnosti jejich stylu také předporozumění (nebo lépe řečeno před-neporozumění) cílů a metod ekumenické teologie.

Tomuto tématu se věnovalo množství studií, většinou historicky zaměřených, v nichž jsou cíle a metody ekumenické teologie vykládány z pohledu různých stádií vývoje ekumenického hnutí. V anglosaském světě mezi ně patří: *Úvod do ekumenismu* od Jeffreyho Grose,<sup>9</sup> *Slovník ekumenického hnutí*, který uspořádal Nicholas Lossky,<sup>10</sup> dále *Ekumeničtí pouťníci: Portréty průkopníků křesťanského smíření* uspořádané Ionem Briou a Dagmar Heller,<sup>11</sup> *Ekumenické hnutí: Antologie klíčových textů a hlasů*

---

2003. Pro úplnost je třeba uvést první svazek MEYER, Harding - PAPANDREOU, Damaskinos - URBAN, Hans Jörg - VISCHER, Lukas (ed.): *Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltenebene*. Band 1. (1931-1982) Bonifatius, Paderborn / Lembeck; Frankfurt am Main 1983.

<sup>7</sup> BRIGGS, John - ODUYOYE, Mercy Amba – TSETSI, Georges (ed.): *A History of the Ecumenical Movement*. Volume 3 (1968–2000). WCC Publications, Geneva 2004. Předchozí dva svazky vyšly v několika vydáních ROUSE, Ruth – NEILL, Stephen Charles (ed.): *A History of the Ecumenical Movement*. Volume 1 (1517–1948). Westminster Press, Philadelphia 1954. FEY, Harold E. (ed.): *A History of the Ecumenical Movement*. Volume 2 (1948–1968). Westminster Press, Philadelphia 1970.

<sup>8</sup> GASSMANN, Günther (ed.): *Documentary History of Faith and Order 1963–1993*. WCC Publications, Geneva 1993. Tato práce chronologicky navazuje na dílo VISCHER, Lukas (ed.): *A Documentary History of the Faith and Order Movement 1927–1963*. Bethany Press, St. Luis 1963.

<sup>9</sup> GROS, Jeffrey: *Introduction to Ecumenism*. Paulis, New York 1998.

<sup>10</sup> LOSSKY, Nicholas (ed): *Dictionary of Ecumenical Movement*. WCC Publications, Geneva / Council of Churches for Britain and Ireland, London 1991.



uspořádaná Michaellem Kinnamonem a Brianem Cope,<sup>12</sup> *Historický slovník ekumenického křesťanství* od Joachima van der Benta<sup>13</sup> a *Ekumenické hnutí: Úvod do dějin* od Thomase E. Fitzgeralda.<sup>14</sup> Zajímavá je také francouzská studie, *Církevní společenství – ekumenický pokrok a metodologické problémy*<sup>15</sup> v níž André Birmelé analyzuje jednotlivé kroky a metody ekumenického hnutí a vykládá jeho základní pojmy, jako je konsensus, rozdílnost, recepce, kompatibilita, *communio*, dialog, atd. V německé oblasti se s otázkou metod a cílů ekumenické teologie setkáme např. ve Frielingově práci *Cesta ekumenické myšlenky*<sup>16</sup> v rámci přehledu dějin ekumenismu, přístupu jednotlivých konfesi k němu a představením hlavních témat ekumenických dialogů. K raným stádiím ekumenismu se vrací také sborník 19 portrétů průkopníků ekumenismu jako byli např. Nathan Söderblom, Augustin Bea, Karl Barth, patriarcha Athenagoras, Lorenz Jaeger, Edmund Schlink, Yves Congar nebo Karl Rahner, kde se opět setkáváme s otázkami, co tito teologové od ekumenismu očekávali a jaké jeho metody považovali za nosné.<sup>17</sup>

V různosti předpokládaných cílů a metod ekumenické teologie pak čtenář může začít nacházet společné rysy, ale i postupné formulování rozdílností, které zůstávají zachovány. Co se cíle ekumenické teologie týče, rozvíjí a mění se představa plně a viditelné jednoty církve, v jejímž rámci by teologie opravdu již nepotřebovala přívlastek „ekumenická.“ Objevuje se otázka, zda je užitečné ostré dělení mezi cestou a cílem. Posun od jedné viditelné instituce k vzájemnému rozpoznání služeb a ke svátostné pohostinnosti. Při hledání společné víry, která je obvykle udávána jako

---

<sup>11</sup> BRIA, Ion – HELLER, Dagmar (eds): *Ecumenical Pilgrims: Profiles of Pioneers in Christian Reconciliation*. WCC Publications, Geneva 1995.

<sup>12</sup> KINNAMON, Michael – COPE, Brian (eds): *The Ecumenical Movement: An Anthology of Key Texts and Voices*. WCC Publications, Geneva / Eerdmans, Grand Rapids, Mich. 1997.

<sup>13</sup> BENT, Joachim van der: *Historical Dictionary of Ecumenical Christianity*. Scarecrow Press, Metuchen, NJ 1995.

<sup>14</sup> FITZGERALD, Thomas, E.: *The Ecumenical Movement: An Introductory History*. Praeger, Westport 2004.

<sup>15</sup> BIRMELÉ, André: *La Communion ecclésiale – progrès œcuménique et enjeux méthodologiques*. Labor et Fides, Paris / Geneva 2000. Těž německy: *Kirchengemeinschaft*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 2002.

<sup>16</sup> FRIELING, Reinhard: *Der Weg des ökumenischen Gedankens*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1992.

<sup>17</sup> MÖLLER, Christian – SCHWÖBEL, Christoph – MARKSCHIES – ZEDTWITZ, Klaus von (edd.): *Wegbereiter der Ökumene im 20. Jahrhundert*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 2005.



podmínka pro takovou jednotu, se pak objevuje také kritika tohoto nároku ve vyostřené podobě, pokud překračuje zakoušenou „jednotu víry“ uvnitř jednotlivých církví. Co se metod týče, zvláštní pozornost je věnována metodě konsensu, která v ekumenických dialozích dlouhou dobu dominovala, a jejím mezím.<sup>18</sup> První problém, který je třeba vzít v potaz, je skutečnost, že ekumenické dokumenty často počítají s „čistými typy“ evangelíka, katolíka nebo pravoslavného, které se v našem prostředí tak jednoznačně nevyskytují. Druhý problém – nebo spíš druhá výzva – se pak týká potřeby nově k sobě vztáhnout „oficiální ekumenu“ a „ekumenu zdola“, věnovat větší pozornost těm formám hledání a nacházení jednoty, které vycházely z odpovědného experimentu na místní rovině, a rozlomit tak představu o jediné alternativě, totiž takové, která se dá shrnout do hierarchického schématu: „(1) oficiální dosažená shoda – (2) její aplikace v praxi“.<sup>19</sup>

Rekapitulace dějin ekumenického hnutí většinou explicitně nebo implicitně pracují s rozvojem metody konsensu. Problémem pak je, že se z původního hledání jednoty mezi křesťany stává specializovaný obor, jehož minulost i přítomnost již není jednoduché přehlédnout. Na straně druhého pohled do minulosti umožňuje sledovat nejenom řadu podnětných myšlenek a rozmanitých návrhů, ale i proces jejich recepce. Zůstáváme

<sup>18</sup> Užitečnou pomůckou jsou zde monotematické příručky, které od roku 1993 vydává ekumenický institut v Bensheimu v rámci ediční řady Ekumenických studijních sešitů (*Ökumenische Studienhefte*). Každý sešit je vždy rozdělen do tří dílů, ve kterých se sledují nejprve konfesně rozdílná stanoviska k danému tématu, poté jsou uvedeny důležité výsledky bilaterálních i multilaterálních dialogů a nakonec je shrnut současný stav dialogu, tj. v čem se již podařilo nalézt shodu a naopak jakými otázkami je ještě nutno se zabývat. Dosud vyšlo 13 svazků. V závorce je uvedeno číslo v edici i číslo v řadě Bensheimských sešitů. LESSING, Eckhard: *Abendmahl*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1993. (Ökumenische Studienhefte 1, Bensheimer Hefte 72); BARTH, Hans-Martin: *Spiritualität*. Göttingen 1993. (ÖSt 2, BH 74); LIENEMANN, Wolfgang: *Gerechtigkeit*. Göttingen 1995. (ÖSt 3, BH 75); MEYER, Harding: *Ökumenische Zielvorstellungen*. Göttingen 1996. (ÖSt 4, BH 78); GELDBACH, Erich: *Taufe*. Göttingen 1996. (ÖSt 5, BH 79); WEISSE, Wolfram: *Reich Gottes: Hoffnung gegen Hoffnungslosigkeit*. Göttingen 1997. (ÖSt 6, BH 83); LINK, Hans-Georg: *Bekennen und Bekenntnis*. Göttingen 1998. (ÖSt 7, BH 86); MAURER, Ernstpeter: *Rechtfertigung: konfessionstrennend oder konfessionsverbindend?* Göttingen 1998. (ÖSt 8, BH 87); KIRCHNER, Hubert: *Wort Gottes, Schrift und Tradition*. Göttingen 1998. (ÖSt 9, BH 89); LIENEMANN, Wolfgang: *Frieden: vom „gerechten Krieg“ zum „gerechten Frieden“*. Göttingen 2000. (ÖSt 10, BH 92); LIENEMANN-PERRIN, Christine: *Mission und interreligiöser Dialog*. Göttingen 1999. (ÖSt 11, BH 93); BEDFORD-STROHM, Heinrich: *Schöpfung*. Göttingen 2001. (ÖSt 12, BH 96); FRIELING, Reinhard: *Amt*. Göttingen 2002. (ÖSt 13, BH 99). Další sešit by se měl zabývat tématem církev.

<sup>19</sup> Těmto problémům se bude věnovat např. připravovaná konference *Ecumenism of Life as a Challenge for Academic Theology*, Societas Oecumenica, Praha, srpen 2006.

však uvnitř již zmíněného hierarchizovaného schématu, a u poměrně malého kruhu zájemců. Studie věnované jednotlivým postavám pak toto schéma častěji překračují. O překročení metody konsensu můžeme také mluvit u teologických ohlasů na dokument *Charta Oecumenica*,<sup>20</sup> které se soustředí na to, jak rozdíly v místních prostředích ovlivňují ekumenickou shodu (nebo neshodu) napříč církvemi.<sup>21</sup> Klasickým příkladem je např. otázka vztahu k homosexuálním křesťanům.

Zvláštní pozornost si pak zaslouží dvojí typ specializovaných studií, jednak těch, které se věnují komplikovanějším částem ekumenického dialogu, např. *Smysl pro ekumenickou tradici: Ekumenické svědectví a vize pravoslavných* od Iona Brii<sup>22</sup> nebo kniha *Katolíci a evangelikálové: Mají společnou budoucnost?* kterou uspořádal Thomas P. Rausch,<sup>23</sup> dále pak publikace věnované místům, kde se ekumenismu výjimečně dařilo, např. *Skupina Dombes: Dialog obrácení* od Catherine E. Clifford,<sup>24</sup> *Kvůli Bohu – jednota: Ekumenická cesta s komunitou Iona*, dílo uspořádané

<sup>20</sup> O vzniku Charty a jejím obsahu informuje sborník IONITA, Viorel – NUMICO, Sarah: *Charta Oecumenica. A Text, a Process and a Dream of the Churches in Europe*. WCC Publications, Geneva 2003. Český text Charty *Charta Oecumenica. Směrnice pro růst spolupráce mezi církvemi v Evropě*. Česká biskupská konference, Praha 2001.

<sup>21</sup> Viz např. dokumenty z XIII. konzultace Societas Oecumenica v Sibiu: BRIENKMANN, Martien – HILBERATH, Jochen – NOBLE, Tim and Ivana (eds): *Charting Churches in a Changing Europe: Charta Oecumenica and the Process of Ecumenical Encounter*. Rodopi, Amsterdam 2006 (forthcoming).

<sup>22</sup> BRIA, Ion: *The Sense of Ecumenical Tradition: The Ecumenical Witness and Vision of the Orthodox*. WCC Publications, Geneva 1991. Viz také LIMOURIS, G. (ed): *Orthodox Visions of Ecumenism: Statements, Messages and Reports on the Ecumenical Movement, 1902–1992*. WCC Publications, Geneva 1994; SABEV, T.: *The Orthodox Churches in the World Council of Churches: Towards the Future*. WCC Publications, Geneva / Syndesmos, Bialystok 1996; CAVARNOS, C.: *Ecumenism Examined: A Concise Analytical Discussion of the Contemporary Ecumenical Movement*. Institute for Byzantine and Modern Greek Studies, Belmont, Mas. 1996. Sem bychom také mohli zařadit třetí svazek řady *Thema Ökumene*, kterou vydává Möhlerův institut OELDEMANN, Johannes: *Orthodoxe Kirchen im ökumenischen Dialog: Positionen, Probleme, Perspektiven*. Bonifatius, Paderborn 2004.

<sup>23</sup> RAUSCH, Thomas, P. (ed): *Catholics and Evangelicals: Do They have a Common Future?* InterVarsity, Paulist Press, New York 2003. Do podobného ranku patří specializovanější studie od R. HUTTERA: *Bound to be Free: Evangelical Catholic Engagements in Ecclesiology, Ethics and Ecumenism*. Eerdmans, Grand Rapids, Mich. 2004. Předmětem vzrůstajícího zájmu a zároveň plnohodnotnými účastníky ekumenického dialogu se postupně stávají i letniční a svobodné církve. Bensheimer Hefte publikují monotematické texty o výsledcích tohoto dialogu.

<sup>24</sup> CLIFFORD, Catherine, E.: *The Groupe Des Dombes: A Dialogue of Conversion*. Peter Lang, Bern 2005.

Maxwellem Craigem,<sup>25</sup> nebo kniha *Taizé: Smysl života* od Oliviera Clémenta.<sup>26</sup> Oba typy studií přinášejí nový metodologický pohled; první v tom, že se vrací k tématům, která dřívější konsensy nezahrnuly uspokojivým způsobem, druhé tím, že berou jako počátek žitý ekumenismus a teologickou reflexi zakládají v této zkušenosti.

Mezi zajímavá současná díla nepracující prvoplánově s metodou konsensu pak patří kniha od Risto Saarinena *Bůh a dar: Ekumenická teologie darování*.<sup>27</sup> Pro Saarinena není až tak zajímavá oblast, kde spolu navzájem souhlasíme, ale soustředí se na to, jakým způsobem se můžeme dělit o to, co je jedinečné, co dostáváme od Boha jako dar. Zde kritizuje skutečnost, že se ekumenické rozhovory příliš mnoho soustředily na „věci“, které si navzájem dáváme jako dar a příliš málo na proces darování a přijímání daru, proces do něhož patří odpuštění, který se musí zabývat složitým vztahem mezi obětí a Božím ne-násilím, v jehož rámci se učíme rozumět různým formám křesťanského napodobování Krista.

S pluralitou metod a cílů ekumenické teologie se pak setkáme v dílech, která se věnují budoucnosti ekumenismu, např. *Ekumenické hnutí zítra: Navržené přístupy a alternativy* uspořádaným Marcem Reuverem<sup>28</sup> nebo *Ekumenismus: Současné skutečnosti a budoucí možnosti* uspořádaném Lawrenceem Cunninghamem<sup>29</sup> nebo v knize *Kam kráčíš ekumeno?* uspořádané Oliverem Rolandem,<sup>30</sup> či *Jednota, kterou máme a jednota, kterou hledáme: Ekumenické návrhy pro třetí tisíciletí* uspořádané Jeremy Morrisem a Nicholasem Sagovským.<sup>31</sup> Společným rysem však zůstává skutečnost, že je třeba věnovat více pozornosti konkrétním místům, kde se ekumenismus děje (nebo neděje), z nichž vyrůstá (nebo nevyrůstá) ekumenická teologie. Perspektiva „shora“ je doplněna perspektivou „zdola“.

<sup>25</sup> CRAIG, Maxwell (ed): *For God's Sake – Unity: An Ecumenical Voyage with the Iona Community*. Wild Goose Publications, Glasgow, 1998.

<sup>26</sup> CLÉMENT, Olivier: *Taizé: A Meaning to Life*. GIA Publications, Chicago 1997.

<sup>27</sup> SAARINEN, Risto: *God and the Gift: An Ecumenical Theology of Giving*. Liturgical Press, Collegeville, Min. 2005.

<sup>28</sup> REUVER, Marc (ed): *The Ecumenical Movement Tomorrow: Suggestions for Approaches and Alternatives*. Kok, Kampen 1993.

<sup>29</sup> CUNNINGHAM, Lawrence S. (ed): *Ecumenism: Present Realities and Future Prospects*. Papers read at the Tantur Ecumenical Center, Jerusalem, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1998.

<sup>30</sup> ROLAND, Olivier (ed): *Ökumene – Wohin?* AZUR, Mannheim 2003.

<sup>31</sup> MORRIS, Jeremy – SAGOVSKY, Nicholas (eds): *The Unity We Have and the Unity We Seek: Ecumenical Prospects for the Third Millennium*. T&T Clark, Edinburgh 2003.





Otázka, zda žijeme v „zimě ekumenismu“, se nám pak rozpadá do dvou podotázek; jedna se týká oficiálního ekumenismu církevních představitelů, druhá ekumenismu žitého v konkrétních vztazích lidí „představujících“ na prvním místě svůj vlastní život, který často zahrnuje různé formy „patření“ a „nepatření“ do církevních institucí.<sup>32</sup> Tyto dvě podotázky spolu ovšem navzájem souvisí – a to i tehdy, když na ně dostaneme různé odpovědi. Ekumenická teologie je vztažena k oběma z nich, čerpá z obou a oběma slouží svou kritikou.

## 2. Síť plná ryb

Ve druhé části našeho článku se zaměříme na speciální témata, kterým ekumenická teologie posledních patnácti let věnovala zvláštní pozornost. Zde jsme se soustředili na oblast hermeneutiky, eklesiologie a sakramentální teologie a nakonec na učení o ospravedlnění.

První téma se týká reflexe procesu porozumění, do něhož vstupujeme, když vykládáme naše společné dědictví – včetně těch momentů, na které nejsme pyšní, včetně těch, kde se lišíme nebo kde zůstává napětí a rozdělení dáno nejen denominačně, ale i národně, místně, sociálně nebo teologicky. Sem patří pokusy o ekumenickou hermeneutiku, které najdeme např. ve sborníku *Ekumenismus a hermeneutika*<sup>33</sup> nebo práce Antona Houtepena *Živá tradice: Směrem k ekumenické hermeneutice křesťanské tradice*<sup>34</sup> nebo *Jedna víra: Biblické a patristické příspěvky k porozumění jednoty ve víře* od Williama Henna<sup>35</sup> nebo *Řeč jednoty v Listu Efezským a v ekumeně* od Annemarie Mayer.<sup>36</sup> Tyto práce usilují zároveň o hledání a nacházení společných biblických a patristických kořenů víry a zároveň o zachování různých interpretací, které nebylo – a tedy ani nemusí být –

---

<sup>32</sup> Viz např. ekumenická manželství nebo migrace spojená s praktikováním v těch společenstvích, v nichž se lidé cítí doma, nezávisle na tom, zda se jedná o „jejich“ denominaci; disciplinárně ne-možná, ale prakticky často žitá příslušnost do více než jedné církve; lidé, kteří chtějí věřit, dokonce i se o svou víru dělit, ale mají problémy s institucionálním „patřením“ v obvyklém slova smyslu.

<sup>33</sup> HOUTEPEN, Anton (ed): *Ecumenism and Hermeneutics. Findings of the VIIIth Consultation of Societas Oecumenica*. Institute for Missiology and Ecumenism, Utrecht 1995.

<sup>34</sup> HOUTEPEN, Anton: *The Living Tradition: Towards and Ecumenical Hermeneutics of the Christian Tradition*. Institut for Missiology and Ecumenism, Utrecht 1995.

<sup>35</sup> HENN, William: *One Faith: Biblical and Patristic Contributions toward Understanding Unity in Faith*. Paulist Press, New York 1995.

<sup>36</sup> MAYER, Annemarie C.: *Sprache der Einheit im Epheserbrief und in der Ökumene*. J. C. B. Mohr / Paul Siebeck, Tübingen 2002.



spojeno s rozdělením církví. Navíc v současnosti příklon k některým z legitimních interpretací nebývá dán na prvním místě denominačně. Napětí, nebo řečeno s Ricoeurem „konflikt interpretací“,<sup>37</sup> se tak posune od otázky, co představuje legitimní interpretaci v rámci katolicismu, protestantismu nebo pravoslaví, k otázce, co představuje legitimní interpretaci v pluralitě křesťanských tradic. Rozlišením pak je, zda se jedná o interpretaci symbolickou nebo idolickou. Jinými slovy, zda zmíněná interpretace dovolí lidským představám, aby redukovaly mnohost smyslu na jeden vybraný a zda tento používá jako popis „transcendentní skutečnosti“ a tím na ní páchá násilí. Příspěvkem k tomuto tématu je např. sborník *Fundamentalismus jako výzva pro ekumenu*.<sup>38</sup> Do této oblasti patří také projekt *Komunikativní teologie*, který usiluje o hlubší studium dialogického charakteru teologie.<sup>39</sup>

Druhou oblastí, která bývá hojně diskutována, je eklesiologie, i když nepanuje souhlas v tom, zda je to dobře, či nikoliv. Kritici namítají, že přílišná soustředěnost církví na jejich vlastní sebe-pochopení vyvazuje ekumenickou teologii z širších souvislostí, jako je vztah ke společnosti nebo k jiným náboženstvím, které nezbytně potřebuje. Zastánci zdůrazňují, že eklesiologie zůstává klíčovým tématem ekumenické teologie, a to i v době, která tak intenzivně nedůvěřuje institucím a dává přednost spiritualitě nebo etice. Podle nich je třeba, aby se církve posunovaly, byť mravenčími krůčky, k hlubšímu vzájemnému konsensu a k porozumění překážkám, i když ne vždy k jejich odstranění. Nebo aby vzaly více v potaz proměny, ke kterým často došlo na místní rovině.

Jedním z hlavních témat „ekumeny shora“ v této oblasti byla za posledních patnáct let otázka papežského primátu, a to jak z pohledu historie, práva, tak teologie. Začátkem devadesátých let vyšla práce od Willia-

<sup>37</sup> RICOEUR, Paul: *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*. Northwestern University Press, Evanston 1974.

<sup>38</sup> KÜNG, Hans: *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*. SCM, London 1992.

<sup>39</sup> Tento projekt realizuje teologická fakulta univerzity v Innsbrucku. Výsledky práce vycházejí v řadě publikací, které vydává nakladatelství Grünewald-Verlag s názvem „Kommunikative Theologie“ (vydavatelé řady jsou Bernd Jochen Hilberath a Matthias Scharer). Programovou prací je kniha SCHARER, Matthias – HILBERATH, Bernd Jochen: *Kommunikative Theologie. Eine Grundlegung*. Matthias-Grünewald-Verlag, Mainz 2002.

<sup>40</sup> FARMER, William R. – KERESZTY, Roch: *Peter and Paul in the Church of Rome: The Ecumenical Potential of a Forgotten Perspective*. Paulist Press, New York 1990.

<sup>41</sup> Česky JAN PAVEL II.: *Ut unum sint. Encyklika Jana Pavla II. o ekumenickém úsilí z 25. května 1995*. Zvon, Praha 1995.

ma Farmera a Rocha Kereszty *Petr a Pavel v římské církvi: ekumenický potenciál zapomenuté perspektivy*,<sup>40</sup> která tuto otázku znovu otevřela. Téma papežského primátu se pak stalo předmětem intenzivnějšího zájmu také díky encyklice papeže Jan Pavla II. o ekumenickém úsilí s názvem *Ut unum sint* z 25. května 1995.<sup>41</sup> V encyklice bylo oceněno probíhající studium otázky primátu římského biskupa a byli vyzváni církevní představitelé a teologové k trpělivému a bratrskému dialogu na toto téma (č. 96). Důsledkem je celá řada prací, ze kterých je možné zmínit jen některé. Ve známé německé teologické řadě *Quaestiones disputatae* vyšly tři práce na toto téma. V první se Hermann Pottmeyer zamýšlí nad možnou rolí papežství ve třetím tisíciletí.<sup>42</sup> Sleduje historické souvislosti a učení Prvního vatikánského koncilu a nedokončenou reformu papežství Druhého vatikánského koncilu, přičemž za úkol pro 3. tisíciletí považuje důležitější promyšlení a skutečné uplatnění modelu církve jako *communio* a reformu papežství přiměřeně tomuto modelu. Biblické základy papežského primátu v kontextu ekumenického dialogu sleduje exegetická práce Rudolfa Pesche.<sup>43</sup> Širší záběr a zároveň více praktické zaměření má práce emeritního arcibiskupa ze San Franciska Johna Raphaela Quinna, která se zabývá papežstvím především v souvislosti s myšlenkou biskupské kolegiality a uvádí některé konkrétní návrhy pro reformu papežství a celé římské kurie.<sup>44</sup> Zajímavé jsou rovněž některé sborníky, které přinášejí pohled na papežský primát z různých úhlů, ať už konfesijních nebo tematických.<sup>45</sup> Z informací o dalších nových knihách je zřejmé, že téma papežství i nadále zůstává ve středu pozornosti, přestože je zatím jakákoliv hlubší reforma papežského úřadu či římské kurie celkem ne-

<sup>42</sup> POTTMEYER, Hermann J.: *Die Rolle des Papsttums im dritten Jahrtausend*. Herder, Freiburg im Breisgau 1999. (Quaestiones disputatae 179) Jedná se o překlad práce *Towards a papacy in communion: perspectives from Vatican Councils I & II*. The Crossroad Publishing Company, New York 1998.

<sup>43</sup> PESCH, Rudolf: *Die biblischen Grundlagen des Primats*. Herder, Freiburg im Breisgau 2001. (QD 187) Práce je mírně přepracovanou studií připravenou pro symposium, které v roce 1996 pořádala Kongregace pro nauku víry ve Vatikánu.

<sup>44</sup> QUINN, John R.: *Die Reform des Papsttums*. Herder, Freiburg im Breisgau 2001. (QD 188) Opět se jedná o překlad práce *The reform of the papacy. The costly call to Christian unity*. The Crossroad Publishing Company, New York 1999.

<sup>45</sup> Např. FLEISCHMANN-BISTEN, Walter (ed.): *Papstamt – pro und contra: geschichtliche Entwicklungen und ökumenische Perspektiven*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 2001. (Bensheimer Hefte 97). BROSEDER, Johannes (ed.): *Der Dienst des Petrus in der Kirche: orthodoxe und reformatorische Anfragen an die katholische Theologie*. Lembeck, Frankfurt am Main 2002.

pravděpodobná.<sup>46</sup> V češtině jsme pro toto téma odkázáni na knihu Klausse Schatze.<sup>47</sup> Diskusi o hledání přiměřené podoby papežského primátu v reakci na papežovu encykliku českému prostředí zprostředkovaly dvě přednášky na Evangelické teologické fakultě, katolika Otto Hermanna Pesche a evangelíka Reinharda Frielinga.<sup>48</sup>

Dále je třeba v této souvislosti zmínit práce, které se věnují dalším eklesiologickým tématům, jako je např. otázka apoštolské posloupnosti, biskupské či ordinované služby obecně. Do této oblasti bychom mohli zařadit práci Thomase Kocika: *Apoštolská posloupnost v ekumenickém kontextu*,<sup>49</sup> sborník studií na téma *Eklesiologie a církevní zřízení*, uspořádanou Guntherem Wenzem<sup>50</sup> a dále knihu Waltera Kaspera: *Aby mohli být jedno: povolání k jednotě*,<sup>51</sup> která se zabývá eklesiologickými výhledy z oficiální perspektivy.<sup>52</sup> Obsáhlou prací o ordinované službě v pojetí Martina Luthera a možnostech ekumenického porozumění v oblasti ordinované služby je kniha Wernera Führera *Úřad církve*.<sup>53</sup> V oblasti eklesiologie se objevily i další práce, které se vrací k tématu jednoty církevního

<sup>46</sup> Z německé literatury např. WESS, Paul: *Papstamt jenseits von Hierarchie und Demokratie: ökumenische Suche nach einem bibelgemäßen Petrusdienst*. Lit Verlag, Münster 2003. KLAUSNITZER, Wolfgang: *Der Primat des Bischofs von Rom: Entwicklung - Dogma - Ökumenische Zukunft*. Herder, Freiburg im Breisgau 2004. RANDLBECK-OSSMANN, Regina: *Vom Papstamt zum Petrusdienst: zur Neufassung eines ursprungstreuen und zukunftsfähigen Dienstes an der Einheit der Kirche*. Bonifatius, Paderborn 2005. (Konfessionskundliche und kontroverstheologische Studien, hrsg. vom Johann-Adam-Möhler-Institut 75)

<sup>47</sup> SCHATZ, Klaus: *Dějiny papežského primátu*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2001. Originál vyšel v roce 1990 *Der päpstliche Primat: seine Geschichte von den Ursprüngen bis zur Gegenwart*. Echter, Würzburg 1990.

<sup>48</sup> PESCH, Otto Hermann: *Služba Petrova nástupce ve 21. století. Ekumenická perspektiva*. Teologická reflexe 1998, č. 1, s. 7–19. FRIELING, Reinhard: *Společenství s papežem, ne pod papežem*. Tamtéž, s. 20–31.

<sup>49</sup> KOCIK, Thomas M. : *Apostolic Succession in an Ecumenical Context*, Alba House, New York 1996.

<sup>50</sup> WENZ, Gunther (ed.): *Ekklesiologie und Kirchenverfassung. Die institutionelle Gestalt des episkopalen Dienstes*, Lit-Verlag, Münster 2003.

<sup>51</sup> KASPER, Walter: *That They All May be One: The Call to Unity*. Burns and Oates, London 2004.

<sup>52</sup> O eklesiologických diskusích a přijatelných ekumenických modelech přehledně informuje první svazek nové řady Möhlerova institutu *Thema Ökumene* HINTZEN, Georg – THÖNISSEN, Wolfgang: *Kirchengemeinschaft möglich?: Einheitsverständnis und Einheitskonzepte in der Diskussion*. Bonifatius, Paderborn 2003.

<sup>53</sup> FÜHRER, Werner: *Das Amt der Kirche. Das reformatorische Verständnis des geistlichen Amtes im ökumenischen Kontext*. Freimund-Verlag, Neuendettelsau 2001.

společnosti, ale nuancovaněji přistupují k institučnímu zarámování takové jednoty. Jejich společným jmenovatelem je „komuniální eklesiologie“, o níž se nedá říci, že by byla příkladem ekumenismu, v němž rozdělení „shora“ a „zdola“ vždy dává smysl. Sem patří např. kniha Gillian R. Evans: *Církev a cirkve: směrem k ekumenické eklesiologii*<sup>54</sup> nebo *Komuniální eklesiologie: vize a verze* od Dennise M. Doyle,<sup>55</sup> ale i studie Nicholase Sagovského: *Ekumenismus: křesťanské kořeny a praxe communia*.<sup>56</sup> Z německé oblasti je k tomuto tématu možné zmínit některé sborníky, např. práci německého ekumenického studijního výboru k otázce eklesiologie,<sup>57</sup> sborník *Communio – ideál nebo karikatura komunikace?*<sup>58</sup> nebo eklesiologické příspěvky v knize *Církev v ekumenické perspektivě*, vydané u příležitosti 70. narozenin Waltera Kaspera.<sup>59</sup> Z řady reakcí na problematiku římský dokument *Dominus Iesus* (2000) zmiňme opět sborníkové práce, které se věnovaly eklesiologickým tématům v ekumenické perspektivě, jako např. *Konfesiční identita a církevní společenství*<sup>60</sup> nebo *Co je dnes ještě katolické?*<sup>61</sup> Vztahem mezi eklesiologií a etikou se zabývá sborník téhož názvu, který uspořádali T. Best a M. Robra<sup>62</sup> a dále kniha Johna Nusnera: *Pro všechny lidi a pro všechny národy: ekumenická církev a lidská práva*.<sup>63</sup>

<sup>54</sup> EVANS, Gillian, R.: *The Church and the Churches: Toward an Ecumenical Ecclesiology*. CUP, Cambridge 1994.

<sup>55</sup> DOYLE, Dennis M.: *Communion Ecclesiology: Visions and Versions*. Orbis Books, Maryknoll, NY. 2000.

<sup>56</sup> SAGOVSKÝ, Nicholas: *Ecumenism: Christian Origins and the Practice of Communio*. CUP, Cambridge 2000.

<sup>57</sup> NEUNER, Peter - RITSCHL, Dietrich (ed.): *Kirchen in Gemeinschaft – Gemeinschaft der Kirche. Studie des DÖSTA zur Fragen der Ekklesiologie*. Lembeck, Frankfurt am Main 1993.

<sup>58</sup> HILBERATH, Bernd Jochen (ed.): *Communio – Ideal oder Zerrbild von Kommunikation?* Herder, Freiburg im Breisgau 1999. (QD 176)

<sup>59</sup> WALTER, Peter – KRÄMER, Klaus – AUGUSTIN, George (ed.): *Kirche in ökumenischer Perspektive*. Herder, Freiburg im Breisgau 2003.

<sup>60</sup> HOPING, Helmut (ed.): *Konfessionelle Identität und Kirchengemeinschaft*. Lit Verlag, Münster 2000.

<sup>61</sup> FRANZ, Albert (ed.): *Was ist heute noch katholisch? Zum Streit um die innere Einheit und Vielfalt der Kirche*. Herder, Freiburg im Breisgau 2001. (QD 192)

<sup>62</sup> BEST, T. – ROBRA, M. (eds): *Ecclesiology and Ethics: Ecumenical Ethical Engagement, Moral Formation and the Nature of the Church*. WCC Publications, Geneva 1997.

<sup>63</sup> NUSNER, John: *For All Peoples and All Nations: The Ecumenical Church and Human Rights*. Georgetown University Press, Washington DC 2005.

Zajímavé změny se odehrály v sakramentologii, zejména v oblasti, kterou bychom mohli nazvat fundamentální teologií svátostí. Pod vlivem dialogu s pravoslávím,<sup>64</sup> ale také díky tomu, že se v západní teologii začalo více pracovat s ne-dualistickými a ne-kauzálními kategoriemi,<sup>65</sup> které teologii nabídla současná filosofie, se svátosti přestaly chápat jako „vydělené věci“ ze zbytku stvoření, ale jako jednání, kterým Bůh spojuje stvoření, spásu a posvěcení v jeden celek. Sakramentologie se tak dostala do nového vztahu s eklesiologií, nebyla koncipována jen jako její součást, ale jako partner, pro něhož navíc eklesiologii předchází teologie stvoření a doprovází ji teologie Božího království. Zde nejen církev slavící liturgii dává kontext svátostem, ale také svátosti dávají kontext církvi – širší kontext než je ona sama. Rozšíření obzoru má pak vliv i na to, jak se řeší otázky svátostné pohostinnosti.

Mezi díla, která přispěla k posunu ve fundamentální teologii svátostí, patří kniha Martiena Brinkmanna: *Svátosti svobody: ekumenické eseje o stvoření a svátosti, o ospravedlnění a svobodě*,<sup>66</sup> dále pak práce Bruce Morilla: *Anamnesis jako nebezpečná paměť: politická a liturgická teologie v dialogu*,<sup>67</sup> která se pokouší o kritickou syntézu pravoslavného důrazu na liturgické čtení světa ve svátostech a politické teologie, která vede k výkladu svátostí jako slavení nové skutečnosti – spravedlivého světa v Bohu, a tedy i pobídnutím k tomu, abychom o takový svět, jaký slavíme, také usilovali. Obdobné téma se objeví v knize *Mučení a eucharistie* od Williama Cavanaugha.<sup>68</sup> Zmíněné dvě publikace nemají sice ekumenismus v názvu, ale přesto k ekumenické teologii svátostí významným způsobem přispívají. Totéž bychom mohli říci i o dalších významných knihách, prací s prameny i vlivem přesahujících své konfesní začlenění,

<sup>64</sup> Snad nejvýraznější postavou, která současnou západní sakramentální teologii nepřestává ovlivňovat, je pravoslavný teolog Alexander Schmemmann. Viz SCHMEMMANN, Alexander: *The World as Sacrament*. Darton, Longmann and Todd, London, 1966; *For the Life of the World: Sacraments and Orthodoxy*. St Vladimir's Seminary Press, New York, 1998. *The Eucharist*, St Vladimir's Seminary Press, New York, 2003.

<sup>65</sup> Zde se jedná zejména o kritiku západní metafyziky, jak ji rozvinul např. Martin Heidegger nebo na současné scéně Jacques Derrida či Jean-Luc Marion. Její nejvýraznější začlenění do sakramentální teologie můžeme vidět u Louis Marie Chauveta, viz pozn. 69.

<sup>66</sup> BRINKMANN, Martien: *Sacraments of Freedom: Ecumenical Essays on Creation and Sacrament, Justification and Freedom*. Minema. Zoeltemeer NL 1999.

<sup>67</sup> MORRILL, Bruce: *Anamnesis as Dangerous Memory: Political and Liturgical Theology in Dialogue*. The Liturgical Press, Collegeville 2000.

<sup>68</sup> CAUVANAUGH, William T., *Torture and Eucharist*. Blackwell, Oxford, Malden, Ms. 1998.

neboť posunutím svých důrazů umožňují nové cesty vzájemného porozumění a obohacení. Zde bychom měli na prvním místě zmínit druhou významnou studii katolického teologa Louis-Marie Chauveta: *Svatosti: Boží slovo vydané milosrdenství těla*,<sup>69</sup> dále pak protestantské práce, Wainwrightovu studii *Eucharistie a eschatologie*,<sup>70</sup> a v Evropě bohužel málo známou trilogii luterského teologa Gordona Lathropa: *Svaté věci: Liturgická teologie; Svatý lid: Liturgická eklesiologie; Svátá půda: Liturgická kosmologie*.<sup>71</sup>

Další část publikací, které vyšly v oblasti sakramentální teologie, výrazněji spojuje sakramentologii a eklesiologii. Tato díla staví otázku obráceně – jaký vliv zde má pojetí církve. Podřídíme-li např. eklesiologii komuniálnímu modelu, co to bude znamenat pro ekumenickou sakramentální teologii a praxi? Do této skupiny bychom mohli zařadit např. Wiltovu studii: *Církev bez hranic: eucharistie a církev v ekumenické perspektivě*.<sup>72</sup>

Další řada publikací se věnuje tomu, kudy jít dál po Limských dokumentech o křtu, eucharistii a ordinované službě. Zajímavé podněty přináší sborník *Eucharistická bohoslužba v ekumenických souvislostech: Limská liturgie a cesta dál*, který uspořádal Thomas Best.<sup>73</sup> Jinak se většinou klade důraz na to, že když se nedaří pokročit ve vzájemném uznání služeb a v rozšíření oficiálních cest v tom, jak odpovědně sdílet jeden eucharistický stůl,<sup>74</sup> přece nám vzájemné rozpoznání jednoho křtu nabízí mnohé možnosti, které doposud nevyužíváme, ani teologicky ani prakticky. Tento přístup najdeme např. v kolektivní práci *Křest a jednota církve*

<sup>69</sup> CHAUVET, Louis-Marie: *The Sacraments: The Word of God at the Mercy of the Body*. The Liturgical Press, Collegeville 2001 (původní vydání: *Les sacrements, Parole de Dieu au risque du corps*, 1993), ale časově sem můžeme zařadit ještě i anglický překlad knihy *Symbole et Sacrement. Une relecture sacramentelle de l'existence chrétienne*, (1987): *Symbol and Sacrament: A sacramental reinterpretation of Christian existence*. The Liturgical Press, Collegeville 1995, který v devadesátých letech vyvolal širokou diskusi.

<sup>70</sup> WAINWRIGHT, Geoffrey: *Eucharist and Eschatology*, Epworth Press, Peterborough 2002.

<sup>71</sup> LATHROP, Gordon W.: *Holy Things: A Liturgical Theology; Holy People: A Liturgical Ecclesiology; Holy Ground: A Liturgical Cosmology*. Fortress, Minneapolis 1993–1999–2003.

<sup>72</sup> WILT, Jeffrey van der: *A Church without Borders: The Eucharist and the Church in Ecumenical Perspective*. Liturgical Press, Collegeville, Minn. 1998.

<sup>73</sup> BEST, Thomas (ed): *Eucharistic Worship in Ecumenical Contexts: The Lima Liturgy and Beyond*. WCC Publications, Geveva 1998.

<sup>74</sup> Viz encyklika Jana Pavla II *Ecclesia de Eucharistia* (2003).

uspořádané Michaelem Rootem a Risto Saarinenem<sup>75</sup> nebo ve sborníku *Stát se křesťanem: ekumenické důsledky našeho společného křtu*, který uspořádali Thomas Best a Dagmar Heller.<sup>76</sup>

Rada německých ekumenicky zaměřených prací i nadále věnuje pozornost otázce možné společné večeře Páně a vzájemnému uznání církevního úřadu. Toto téma v německém prostředí posílila diskuse kolem otázky nad možným společným slavením eucharistie v souvislosti s prvním ekumenickým *Kirchentag*em v Berlíně v roce 2003. Přestože oficiální organizátoři od společného eucharistického slavení nakonec ustoupili, s ohledem na zamítavé stanovisko Vatikánu, sílí hlasy, které generální odmítání společného slavení nepovažují za přiměřené současnému stavu ekumenického dialogu. Závažné teologické stanovisko pro podporu eucharistické pohostinnosti představují společné teze ekumenických institutů ve Strasbourgu, Tübingen a Bensheimu *Společenství večeře Páně je možné* z roku 2003.<sup>77</sup> K podpoře eucharistické pohostinnosti vyzvaly některé další práce, např. sborník vydaný u příležitosti ekumenického *Kirchentag*u *Eucharistická pohostinnost*<sup>78</sup> nebo kniha luterského teologa Johannese Rehma *Vstup volný!*<sup>79</sup>

Nakonec, zřejmě nejvýznamnějším příspěvkem německého ekumenického dialogu ke světovému ekumenismu je práce na naukových odsudcích minulosti. Cílem důkladného studia vzájemných zavržení v minulosti, tj. v 16. století, bylo prozkoumat, nakolik se tato odsouzení z minulosti týkají dnešních církví a zda stále ještě rozdělují církve.<sup>80</sup> Impulz k této

<sup>75</sup> ROOT, Michael – SAARINEN, Risto (eds): *Baptism and the Unity of the Church*. Eerdemans, Grand Rapids, Mich. 1998.

<sup>76</sup> BEST, Thomas – HELLER, Dagmar (eds): *Becoming a Christian: The Ecumenical Implications of Our Common Baptism*. WCC Publications, Geneva 1999.

<sup>77</sup> *Abendmahlgemeinschaft ist möglich*. Lembeck, Frankfurt am Main 2003.

<sup>78</sup> BROSSADER, Johannes – LINK, Hans-Georg (ed.): *Eucharistische Gastfreundschaft. Ein Plädoyer evangelischer und katholischer Theologen*. Neukirchener Verlagshaus, Neukirchen 2003.

<sup>79</sup> REHM Johannes: *Eintritt frei! Plädoyer für das ökumenische Abendmahl*. Patmos, Düsseldorf 2002. Autor v této práci vycházel z důkladné znalosti římskokatolicko-luterského dialogu o večeři Páně, kterému věnoval pozornost v rámci své monografie REHM, Johannes: *Das Abendmahl. Römisch-Katholische und Evangelisch-Lutherische Kirche im Dialog*. Chr. Kaiser / Gütersloher Verlag, Gütersloh 1993.

<sup>80</sup> Starším schizmatu mezi křesťanským Východem a Západem se přece jen dosud dostalo menší pozornosti. Impulzem pro studium tohoto tématu jsou nejen snaha o intenzivnější vztahy s pravoslavnými církvemi, ale i významná výročí, viz např. sborník mnichovského ekumenického centra NIKOLAOU, Theodor (ed.): *Das Schisma zwischen Ost- und Westkirche. 950 bzw. 800 Jahre danach (1054 und 1204)*. Lit.-Verlag, Münster 2005.



práci vznikl během setkání zemského biskupa a předsedy evangelické církve v Německu Eduarda Lohse s papežem Janem Pavlem II. během jeho první návštěvy v Německu již v roce 1980. Vznikla Společná ekumenická komise, která vypracováním studie k naukovým odsudkům v minulosti pověřila Ekumenický pracovní kruh evangelických a katolických teologů (*Ökumenischer Arbeitskreis evangelischer und katholischer Theologen*). Výsledky pětileté práce (1981–1985) byly publikovány částečně již v osmdesátých letech a částečně začátkem devadesátých let pod souhrnným názvem: *Naukové odsudky – rozdělují církev?* Celkem vyšly ve čtyřech svazcích, přičemž v prvním byl s podtitulem *Ospravedlnění, svátosti a úřad v době reformace a dnes* publikován výsledek práce ekumenického pracovního kruhu a v dalších dvou pracovní materiály k jednotlivým tématům.<sup>81</sup> Ve čtvrtém svazku byly zveřejněny odpovědi na oficiální církevní stanoviska.<sup>82</sup> Tyto práce vyvolaly řadu diskusí a nakonec se staly jedním z předstupňů Společného prohlášení Římskokatolické církve a Světového luterského svazu k nauce o ospravedlnění z roku 1997, která byla, opět po mnohdy bouřlivých diskusích, dne 31. října 1999 v Augsburgu slavnostně podepsána zástupci obou církví.<sup>83</sup> Samozřejmě podpisem této dohody diskuse neutichly a kromě dalších sporných témat

<sup>81</sup> LEHMANN, Karl (ed): *Lehrverurteilungen – kirchentrennend?* Band I.: *Rechtfertigung, Sakramente und Amt im Zeitalter der Reformation und heute*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen / Herder, Freiburg im Breisgau 1986. LEHMANN, Karl - BEISSER, Friedrich (edd): *Lehrverurteilungen – kirchentrennend?* Band II.: *Materialien zu den Lehrverurteilungen und zur Theologie der Rechtfertigung*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen / Herder, Freiburg im Breisgau 1989. PANNENBERG, Wolfhart - ESSER, Hans Helmut (ed): *Lehrverurteilungen – kirchentrennend?* Band III.: *Materialien zur Lehre von den Sakramenten und vom kirchlichen Amt*. Herder, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen / Freiburg im Breisgau 1990. V roce 1990 vyšlo také anglické vydání: LEHMANN, Karl – PANNENBERG, Wolfhart: *The Condemnations of the Reformation Era: Do They Still Divide?* Fortress Press, Minneapolis 1990.

<sup>82</sup> PANNENBERG, Wolfhart (ed): *Lehrverurteilungen – kirchentrennend?* Band IV.: *Antworten auf kirchliche Stellungnahmen*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen / Herder, Freiburg im Breisgau 1994. Práce obsahuje kompletní bibliografii ohlasů na zveřejněné výsledky (do roku 1994).

<sup>83</sup> Dějiny vzniku prohlášení viz např. WANDEBOURG, Dorothea: *Zur Entstehungsgeschichte der „Gemeinsamen Erklärung“*. Zeitschrift für Theologie und Kirche. Zur Rechtfertigungslehre. Beiheft 10 (Dezember 1998), s. 140–206, o sporech kolem prohlášení WALLMANN, Johannes: *Der Streit um die „Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre“*. Tamtéž, s. 207–251. Český společný prohlášení vydal spolu s komentářem Pavel Filipi: FILIPI, Pavel: *O ospravedlnění ekumenicky*. Teologická reflexe 1998, č. 2, s. 147–158 (komentář) a 164–174 (překlad). Znovu vyšlo česky spolu s odpovědí Římskokatolické církve, oficiálním prohlášením Světového luterského svazu a dekrety Tridentského sněmu v roce 2000, MACHULA, Tomáš (ed.): *Ospravedlnění a dědičný hřích v ekume-*

z období reformace se řada prací soustředí na otázky, zda by toto prohlášení nemělo mít pro zúčastněné církve nějaké konkrétní důsledky (např. možnost společného eucharistického slavení).<sup>84</sup>

Další významnou studií k tomuto tématu je Brinkmannova kniha *Ospravedlnění v ekumenickém dialogu: debata o ústředních aspektech křesťanské soteriologie*.<sup>85</sup> Mezi nejnovější studie v této oblasti patří dva svazky o dialogu se svobodnými církvemi na téma ospravedlnění a víra a křest.<sup>86</sup>

### 3. Česká scéna

Dříve než se pustíme do stručného přehledu literatury k našemu tématu v českém prostředí, je třeba vzít v úvahu historický kontext ekumenismu v českých zemích a zmínit některé okolnosti, které jsou zřejmě příčinou malé míry rozvinutí české ekumenické teologie. V první řadě musíme vzít v úvahu dědictví totalit 20. století, nacistické a především komunistické, které systematicky potlačovaly křesťanství a církevní život v zemi, tudíž i teologické vzdělávání a teologickou práci. Dlouhodobá izolace od teologického dění ve světě (druhý vatikánský koncil, velký rozvoj ekumenického hnutí) a minimální kontakty se zahraniční ekumenou, vyhrazené jen pro několik málo vyvolených, se nutně musely projevit i po roce 1989. S dalšími postkomunistickými zeměmi sdílíme také další dědictví nepříznivé pro ekumenismus, totiž že oficiální ekumenismus byl v době komunismu zdiskreditován spoluprací jeho představitelů se státními orgány. Ekumenické struktury v komunistických zemích byly pod dohledem

---

*nickém dialogu*. Krystal, Praha 2000. O diskusi kolem společného prohlášení informuje SUSA, Filip: *Spor o společné prohlášení k učení o ospravedlnění*. Teologická reflexe 2001, č. 1, s. 30–41.

<sup>84</sup> Z celé řady prací je možné zmínit dva sborníky: HILBERATH, Bernd Jochen – PAN-NENBERG, Wolfhart (ed.): *Zur Zukunft der Ökumene. Die „Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre“*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1999. PULSFORT, Ernst - HANUSCH, Rolf (ed.): *Von der Gemeinsamen Erklärung zur gemeinsamen Herrenmahl? Perspektiven der Ökumene im 21. Jahrhundert*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2002.

<sup>85</sup> BRINKMANN, Martien: *Justification in Ecumenical Dialogue: Central Aspects of Christian Soteriology in Debate*. Institute for Missiology and Ecumenism, Utrecht 1996.

<sup>86</sup> KLAIBER, Walter – THÖNISSEN, Wolfgang (ed.): *Rechtfertigung in freikirchlicher und römisch-katholischer Sicht*. Bonifatius; Paderborn / Edition Anker Christliches Verlagshaus, Stuttgart 2003. KLAIBER, Walter – THÖNISSEN, Wolfgang (ed.): *Glaube und Taufe in freikirchlicher und römisch-katholischer Sicht*. Bonifatius; Paderborn / Edition Anker Christliches Verlagshaus, Stuttgart 2005.

státu, soustředily se na tzv. mírovou práci a často byly zneužívány k propagační podpoře režimu, ať už loajálními prohlášeními k různým vnitropolitickým i zahraničním událostem, ale i jako „důkaz“ náboženské svobody pro zahraniční delegace v době, kdy mnoho jiných křesťanů si kvůli svému přesvědčení odpykávalo ve vězeních tresty nebo bez státního souhlasu se nemohli věnovat duchovenské službě. Míra spolupráce ekumenických struktur a jejich představitelů s totalitními režimy a její hodnocení dodnes vzbuzuje spory a napětí mezi bývalými ekumenickými pracovníky a režimem pronásledovanými křesťany. Přes řadu dílčích studií toto téma ještě stále čeká na důkladné zpracování.<sup>87</sup> V Československu umožnil komunistický režim ve druhé polovině 50. let vznik ekumenických struktur (1955 Ekumenická rada církví, 1956 Ekumenický institut na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě a 1958 Křesťanská mírová konference), ale za cenu jejich důsledné kontroly. Zvláště v prvním desetiletí své existence se tyto instituce soustřeďovaly na zahraniční mírovou činnost v úzké spolupráci s režimem. Mezitím se rozvíjel zcela jiný typ ekumenické spolupráce na osobní úrovni, založený na praktické spolupráci a vzájemné solidaritě, neboť vyrůstal mnohdy ze společně prožitého pronásledování. Teprve mírné uvolnění poměrů v Československu koncem šedesátých let umožnilo, že se neoficiální ekumenické kontakty mohly rozvinout v polooficiálních akcích, jakými byla např. překladatelská biblická komise nebo semináře v Jirchářích.<sup>88</sup>

Z výše uvedených skutečností je pochopitelné, že česká produkce ekumenické teologie je velmi skrovná. Je zde jen několik knih, které je třeba zmínit. Jsou to jednak příručky pro studenty teologie či další zájemce, které po roce 1989 publikoval Ivan Štampach a Pavel Filipi. *Nástin ekumenické teologie* Ivana Štampacha<sup>89</sup> byl určen pro studenty Katolické

<sup>87</sup> Působení Světové rady církví v době studené války se věnuje např. sborník JOPPIEN, Heinz-Jürgen: *Der Ökumenische Rat der Kirchen in den Konflikten des Kalten Krieges. Kontexte – Kompromisse – Konkretionen*. Lembeck, Frankfurt am Main 2000. (Beiheft zur Ökumenischen Rundschau, Nr. 70) Na druhou stranu úsilí sovětské KGB o ovlivňování světové ekumeny prostřednictvím kolaborujících představitelů církví dokumentuje např. kniha ANDREW, Christopher – MITROCHIN, Vasilij: *Neznámé špiónážní operace KGB. Mitrochinův archiv*. Academia, Praha 2001.

<sup>88</sup> Také tyto aktivity ještě stále čekají na systematické zpracování. Dosud existují pouze dílčí studie a vzpomínky pamětníků. Viz např. vzpomínky zachycené v knize VORSTER, Hans (ed.): *Ökumene in Ungarn, der Tschechoslowakei und Polen*. Lembeck, Frankfurt am Main 1992. (Beiheft zur Ökumenischen Rundschau, Nr. 64)

<sup>89</sup> ŠTAMPACH, Ivan: *Nástin ekumenické teologie: informace a úvahy s ohledem na českou ekumenickou situaci*. Karolinum, Praha 1995.

teologické fakulty a přestože si všímá hlavně ekumenických aspektů koncilních a pokoncilních dokumentů a katolické eklesiologie, přináší stručný přehled také nekatolické eklesiologie. K nejzajímavějším patří pasáž o historii ekumenismu u nás a úvahy o potřebách ekumenické práce, v nichž varuje před pokušením izolace římskokatolické církve od ostatních církví a kritizuje nedostatečnou recepci koncilních textů. Pavel Filipi ve svém *Křesťanstvu* přináší přehledné statě o historii, nauce a základních znacích jednotlivých křesťanských církví a konfesních rodin.<sup>90</sup> Přes encyklopedičnost příručky se jedná o zasněžený vhled do identity církevních tradic.<sup>91</sup> Ve své druhé práci *Církev a církve* Pavel Filipi představuje různá pojetí církve, sleduje její vývoj a přemýšlí nad tím z historie církve, co je nosné pro dnešní ekumenický dialog.<sup>92</sup> Další příručky jsou dvě přeložená díla. Je to jednak standardní dílo Petera Neunera *Ekumenická teologie*, které přeložil a o aktuální informace doplnil Jaroslav Vokoun,<sup>93</sup> a *Ekumenický katechismus* od Heinze Schüttheho.<sup>94</sup>

Domácí provenience jsou dvě zajímavé studie. Práce Karla Skalického, která sleduje vznik koncilního dekretu o ekumenismu *Unitatis redintegratio*, vychází z materiálu, jež autor shromáždil během svého římského exilu již koncem šedesátých let, nyní jej doplnil o nové poznatky a literaturu.<sup>95</sup> Jaroslav Vokoun ve své práci *Ekumenická metodologie Edmunda Schlinka a její aplikace na českou problematiku* zužitkovává své důkladné znalosti německé ekumenické teologie, zvláště díla Edmunda Schlinka, jehož výdobytky se snaží využít při hledání metodologie pro českou situaci.<sup>96</sup> Za pozornost rovněž stojí vydávání dokumentů katolicko-pravoslavného dialogu Walerianem Bugelem z Olomouce.<sup>97</sup> Z pohledu metodo-

<sup>90</sup> FILIPI, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno 1996.

<sup>91</sup> O oblíbenosti této práce zřejmě svědčí skutečnost, že v roce 2001 vyšlo již 3. vydání.

<sup>92</sup> FILIPI, Pavel: *Církev a církve : kapitoly z ekumenické eklesiologie*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno 2000.

<sup>93</sup> NEUNER, Peter: *Ekumenická teologie*. Vyšehrad, Praha 2001 (originál práce vyšel v roce 1997).

<sup>94</sup> SCHÜTTE, Heinz: *Ekumenický katechismus I. Víra všech křesťanů*. Vyšehrad, Praha 1999. SCHÜTTE, Heinz: *Ekumenický katechismus II. Církev všech křesťanů*. Vyšehrad, Praha 2003. Vzhledem k malému zájmu o tyto knihy nakladatelství Vyšehrad váhá s vydáním třetího dílu katechismu.

<sup>95</sup> SKALICKÝ, Karel: *Ekumenismus na Druhém vatikánském koncilu*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 1997.

<sup>96</sup> VOKOUN, Jaroslav: *Ekumenická metodologie Edmunda Schlinka a její aplikace na českou problematiku*. České Budějovice 2004.



logie historické práce je důležitý sborník *Ekumenické církevní dějepisectví*, ve kterém se několik českých teologů a historiků vyjádřilo k perspektivám ekumenického dějepisectví a ekumenické teologie jako reakce na ústřední text Bernda Jasperta.<sup>98</sup> Ve sborníku je obsáhlá studie Pavla Hradilka o ekumenické liturgice, která rovněž představuje důležitou konkretizaci ekumenické teologie.<sup>99</sup>

### Závěr

Napsat přehledový článek je vždycky obtížné, ale ještě obtížnější je jej zakončit, protože se stále objevují nová podstatná díla, která nejsou zahrnuta, a my jsme znovu a znovu konfrontováni s omezeností našeho výběru. Doufáme tedy, že nám čtenáři tento nedostatek prominou a že jim předchodí stránky přece budou k užítku.

Na závěr se vracíme tam, kde jsme začali: k potřebě širších souvislostí ekumenické teologie. Chápání toho, čím tento obor je, jaké má metody a cíle, se v naší době proměňuje, obdobně jako se proměňuje chápání ekumenismu samotného. Pavel Ambros v předmluvě ke knize rozhovorů s Olivierem Clémentem píše:

„Ekumenismus šedesátých let byl velmi odlišný od toho, co se stává životně důležitým dnes. Byl to ekumenismus naprogramovaný, s cílem vzájemného uznání tradic a různých vyznání. Jakákoliv tradice a církev přibližovala své zvyklosti a svoje teorie, aby se nakonec dosáhlo pokroku ve vzájemném poznání. Zkušenosti 80. a 90. let zřetelně ukazují meze dialogu jako cesty k jednotě. Nový ekumenismus může být pouze setkáním živých lidí, nesoucích v sobě stejnou žízeň, obavy i radosti našeho společného světa. Hledá skutečnou odpověď na otázku, jak vyjít ze slepé uličky civilizace, ve které dnes žijeme. Tento typ ekumenismu je velmi důležitý, protože jako křesťané jsme zodpovědní i za lhostejnost vůči této civilizaci.“<sup>100</sup>

<sup>97</sup> BUGEL, Walerian (ed.): *Ekumenické konsensy. 1. Katolicko-pravoslavné konsensy na světové úrovni*. Refugium, Velehrad 2001. BUGEL, Walerian (ed.): *Ekumenické konsensy. 2. Katolicko-pravoslavný dialog : texty z let 1965–1995*. Refugium, Velehrad 2002.

<sup>98</sup> HANUŠ, Jiří (ed.): *Ekumenické církevní dějepisectví. Dějiny, analýzy, perspektivy*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno 2003.

<sup>99</sup> Pavel Hradilek v nakladatelství Síť vydává řadu prakticky zaměřených liturgických příruček.

<sup>100</sup> AMBROS, Pavel: „Předmluva“ in CLÉMENT, Olivier: *Pohledy do budoucnosti. Flaminia Morandi a Michalina Tenace v rozhovoru s pravoslavným teologem Olivierem Clémentem*. Refugium, Velehrad / Roma 1998, s. 5–6.



Naše studium dospělo k podobným výsledkům – i když jsme zároveň zaznamenali, že dozrívající ekumenismus šedesátých let v teologii ještě stále přináší užitečné plody. Možná bychom mohli mluvit o dvoukolejnosti ekumenické teologie, kterou je možné vystopovat jak mezi díly, která se zabývala teologickou reflexí dějin ekumenismu, rozbořem jeho metod a cílů, tak mezi těmi, jež se věnovala tématům ekumenické hermeneutiky, eklesiologie, teologie svátostí či nauky o ospravedlnění. Místo výrazu „starý“ a „nový“ ekumenismus jsme v našem článku rozlišovali tyto dva proudy poukazem k „ekumenismu shora“ a „ekumenismu zdola“ nebo jsme mluvili o ekumenické teologii, která se přednostně soustředí na myšlenky, v nichž se dosáhlo konsensu a na to, jakým způsobem byl pak tento konsensus akceptován (nebo neakceptován) církvemi na místních rovinách nebo ostatními teology – a ekumenické teologii, která se soustředí více na lidi a na jejich víru přetvářenou zápasu o smíření křesťanů, o vzájemné porozumění a o jednotu.

V první části jsme si kladli otázku, zda se na přelomu dvacátého a jednadvacátého století ekumenická teologie dostala do „zimního období“, v němž se příliš mnoho neděje, kdy nadšení pro jednotu křesťanstva, kterým hýřila šedesátá léta, ustalo, a ještě se neví, co, až přijde jaro, se objeví na jeho místě. Tato otázka se nám rozpadla na dvě podotázky vztažené ke dvěma typům ekumenické teologie. Vrátime-li se k tomuto tématu, můžeme říci, že v malém kruhu odborníků, kteří se zabývají první formou ekumenické reflexe, jako by se roční období nestřídala, možná jako se nestřídají ani ve skleníku. Výraz „skleník“ bychom zde ale nechtěli použít jako urážku jejich práce. Když dotáhneme tento symbol – můžeme z tohoto speciálního prostředí očekávat „sazenice“, které se dají vysadit ven a přinesou užitek i mimo skleník, bez něhož by ovšem v počátcích svého života nepřežily. Reflexe ekumenismu žitého v konkrétních vztazích lidí, je však nezbytným obohacením a rozšířením oné první formy ekumenické teologie – a také výzvou k většímu zohlednění situací, v nichž dochází k prolínání tradic a v nichž se rozdělení ani jednota neprojevují předně podle denominační příslušnosti.